

**JURNAL ANTARABANGSA
UNDANG-UNDANG, KERAJAAN
DAN KOMUNIKASI
(IJLGC)**

www.gaexcellence.com/ijlgc

**MODEL PENDEKATAN BAHARU PAMPASAN KHULU':
ANALISIS PERBANDINGAN 4 MAZHAB DAN AMALAN
PERUNDANGAN DI NEGERI KEDAH DARUL AMAN**

*DEVELOPING A NEW APPROACH MODEL TO KHULU'
COMPENSATION: A COMPARATIVE ANALYSIS OF THE FOUR SUNNI
SCHOOLS OF JURISPRUDENCE AND LEGAL PRACTICE IN
KEDAH DARUL AMAN*

Nurul A'la Sulaiman¹, Nur Sarah Tajul Urus^{2*}, Mohd Azhar Abdullah³, Saad Gomaa Gomaa Zaghoul⁴, Mohamad Ridhaudhin Saleh⁵, Muhd Taufiq A. Rashid⁶

¹Calon Sarjana Syariah, Kulliyah Syariah dan Undang-Undang, Universiti Islam Antarabangsa Sultan Abdul Halim Mu'adzam Shah (UniSHAMS), Kuala Ketil, Kedah Darul Aman.

 nurul.ala10@icloud.com

 NA

² Pensyarah Kanan, Kulliyah Syariah dan Undang-Undang, Universiti Islam Antarabangsa Sultan Abdul Halim Mu'adzam Shah (UniSHAMS), Kuala Ketil, Kedah Darul Aman.

 nursarah@unishams.edu.my

 <https://orcid.org/0009-0002-8282-5278>

³Profesor Madya, Fakulti Syariah dan Muamalat, Kolej Universiti Islam Antarabangsa Sultan Ismail Petra (KIAS)

 dr.har68@gmail.com

 <https://orcid.org/0009-0000-8406-7306>

⁴Pensyarah Kanan, Kulliyah Syariah dan Undang-Undang, Universiti Islam Antarabangsa Sultan Abdul Halim Mu'adzam Shah (UniSHAMS), Kuala Ketil, Kedah Darul Aman

 saadgomaa@unishams.edu.my

 NA

⁵Pensyarah, Kulliyah Syariah dan Undang-Undang, Universiti Islam Antarabangsa Sultan Abdul Halim Mu'adzam Shah (UniSHAMS), Kuala Ketil, Kedah Darul Aman

 ridhaudhin@unishams.edu.my

 NA

⁶Pegawai Syariah, Jabatan Kehakiman Syariah Negeri Kedah

 taufiq@esyariah.gov.my

 NA

*Corresponding Author

Article Info:**Article history:**

Received date: 05.07.2026

Revised date: 16.07.2026

Accepted date: 30.08.2026

Published date: 21.09.2026

To cite this document:

Sulaiman, N. A., Tajul Urus, N. S., Abdullah, M. A., Zaghoul, S. G. G., & Rashid, M. T. A. (2026). Model Pendekatan Baharu Pampasan Khulu': Analisis Perbandingan 4 Mazhab Dan Amalan Perundangan Di Negeri Kedah Darul Aman. *International Journal of Law, Government and Communication*, 11(45), 574-589.

DOI:10.35631/IJLGC.1145037

Abstrak:

Kajian ini bertujuan menilai kaedah penentuan pampasan khulu' di Negeri Kedah melalui analisis perbandingan prinsip fiqh empat mazhab Sunni serta amalan kehakiman Mahkamah Syariah, di samping mencadangkan suatu pendekatan baharu yang selaras dengan kerangka Maqasid Syariah. Kajian menggunakan pendekatan kualitatif deskriptif yang menggabungkan analisis doktrinal terhadap sumber fiqh klasik mazhab Hanafi, Maliki, Syafi'i dan Hanbali, temu bual separa berstruktur dengan pakar undang-undang keluarga Islam dan hakim Syariah, serta analisis kes berkaitan pampasan khulu' berdasarkan peruntukan Enakmen Undang-Undang Keluarga Islam (Kedah Darul Aman) 2008. Dapatan kajian menunjukkan wujud kepelbagaian prinsip dalam penentuan pampasan khulu' antara empat mazhab, khususnya dari segi had pampasan, kedudukan mahr, tahap budi bicara hakim, serta pertimbangan unsur keadilan dan kemudahan. Analisis amalan kehakiman pula mendapati bahawa penentuan pampasan di negeri Kedah banyak bergantung kepada diskresi hakim berdasarkan faktor kemampuan kewangan pihak, tempoh perkahwinan, serta tahap konflik rumah tangga, namun ketiadaan parameter standard menyebabkan variasi keputusan dan ketidakseragaman amalan. Temu bual pakar mengesahkan keperluan suatu kerangka penentuan pampasan yang lebih sistematik bagi mengharmonikan doktrin fiqh klasik dengan realiti pentadbiran mahkamah moden. Sehubungan itu, kajian ini mencadangkan model pendekatan baharu pampasan khulu' yang mengintegrasikan prinsip fiqh perbandingan, objektif Maqasid Syariah, serta mekanisme diskresi kehakiman berparameter. Model ini berpotensi meningkatkan keseragaman keputusan, memperkukuh kepastian undang-undang, serta memastikan perlindungan hak dan keadilan substantif terhadap wanita dalam sistem perundangan keluarga Islam. Kajian turut mencadangkan pembangunan garis panduan standardisasi pampasan khulu', pengukuhan dasar kehakiman, serta penambahbaikan kerangka fatwa sebagai asas reformasi pentadbiran undang-undang keluarga Islam. Kata Kunci: Pampasan khulu', fiqh perbandingan, Mahkamah Syariah, standardisasi pampasan, Maqasid Syariah, reformasi undang-undang keluarga Islam.

Kata Kunci:

Pampasan Khulu', Fiqh Perbandingan, Mahkamah Syariah, Standardisasi Pampasan, Maqasid Syariah, Reformasi Undang-Undang Keluarga Islam

Abstract:

This study aims to examine the determination of khulu' compensation in the State of Kedah through a comparative analysis of the jurisprudential principles of the four Sunni schools of law and the judicial practices of the Syariah Courts, while proposing a new approach that is aligned with the framework of Maqasid al-Shariah. The study adopts a descriptive qualitative approach incorporating doctrinal analysis of classical jurisprudential sources from the Hanafi, Maliki, Shafi'i, and Hanbali schools, semi-structured interviews with Islamic family law experts and Syariah judges, and case analysis relating to khulu' compensation based on the provisions of the Islamic Family Law (Kedah Darul Aman) Enactment 2008. The findings demonstrate considerable diversity among the four Sunni schools regarding the determination of khulu' compensation, particularly in relation to the

permissible limits of compensation, the status of mahr, the extent of judicial discretion, and the consideration of justice and harm. An analysis of judicial practice further indicates that the determination of compensation in Kedah relies substantially on judicial discretion, taking into account factors such as the financial capacity of the parties, the duration of the marriage, and the level of marital conflict. However, the absence of standardised parameters has resulted in variations in judicial outcomes and inconsistencies in practice. The expert interviews further affirm the need for a more systematic framework for determining khulu' compensation that harmonises classical jurisprudential doctrines with the realities of modern judicial administration. Accordingly, this study proposes a new approach to khulu' compensation that integrates comparative jurisprudential principles, the objectives of Maqasid al-Shariah, and a structured mechanism of judicial discretion guided by defined parameters. The proposed model has the potential to promote greater consistency in judicial decisions, strengthen legal certainty, and safeguard the rights and substantive justice of women within the Islamic family law system. The study further recommends the development of standardised guidelines for khulu' compensation, the strengthening of judicial policy, and the enhancement of the fatwa framework as foundations for reforming the administration of Islamic family law.

© The authors (2026). This is an Open Access article distributed under the terms of the Creative Commons Attribution (CC BY NC) (<http://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/>), which permits non-commercial re-use, distribution, and reproduction in any medium, provided the original work is properly cited. For commercial re-use, please contact ijlgc@gaexcellence.com

Keyword:

Khulu' Compensation; Comparative Jurisprudence; Syariah Courts; Standardisation Of Compensation; Maqasid Al-Shariah; Islamic Family Law Reform.

Pengenalan

Khulu 'merupakan salah satu mekanisme pembubaran perkahwinan dalam undang-undang keluarga Islam yang memberikan ruang kepada isteri untuk memohon perceraian dengan memberikan 'iwaḍ (pampasan) kepada suami. Dari sudut bahasa, istilah khulu' berasal daripada kata Arab khala'a yang bermaksud menanggalkan atau melepaskan sesuatu, yang menggambarkan pembubaran ikatan perkahwinan. Dari perspektif fiqh, khulu 'merujuk kepada perceraian yang berlaku atas permintaan isteri dengan pemberian pampasan kepada suami sebagai balasan bagi pelepasan ikatan perkahwinan. Keempat-empat mazhab Sunni, iaitu Hanafi, Maliki, Syafi 'i dan Hanbali, mengiktiraf khulu' sebagai bentuk pembubaran perkahwinan yang sah, walaupun terdapat perbezaan pandangan berkaitan sifat khulu ' , bentuk dan kadar pampasan, serta beberapa aspek prosedurnya (al-Sharbīnāsī, 2002; al-Nawawī, t.t.; al-Fawāz, 2006). Di Malaysia, peruntukan khulu' termaktub dalam Enakmen Undang-Undang Keluarga Islam negeri, termasuk Kedah, tetapi peraturan mengenai pampasan masih bersifat skeletal, menjadikan budi bicara hakim sebagai faktor utama dalam penentuan pampasan (Enakmen Undang-Undang Keluarga Islam Kedah, 2008; Pejabat Mufti Wilayah Persekutuan, 2019). Ketidakkonsistenan ini menimbulkan ketidakpastian dan risiko ketidakadilan, khususnya terhadap isteri berpendapatan rendah (van Huis, 2019; World Bank, 2025). Kajian terdahulu menekankan variasi amalan mahkamah dan perlunya integrasi prinsip fiqh perbandingan dalam reformasi undang-undang keluarga (Daud, 2021; van Huis, 2019), membuktikan bahawa isu pampasan khulu' di Malaysia memerlukan pendekatan baharu yang berasaskan fiqh, keadilan, dan Maqasid Syariah. Kajian ini mengenal pasti beberapa cabaran utama dalam pentadbiran pampasan khulu' di Malaysia ketiadaan garis panduan standard bagi

penentuan pampasan (Pejabat Mufti Wilayah Persekutuan, 2019), ketidakkonsistenan aplikasi prinsip fiqh klasik oleh hakim (Daud, 2021), risiko ketidakadilan terhadap isteri yang berpendapatan rendah (World Bank, 2025) dan kurangnya integrasi analisis fiqh perbandingan dalam dasar, fatwa, dan amalan kehakiman (van Huis, 2019). Cabaran ini menimbulkan ketidakpastian undang-undang dan mengurangkan kesaksamaan gender, seterusnya menekankan keperluan pendekatan baharu bagi memandu praktik mahkamah. Kajian ini bertujuan untuk mengkaji prinsip pampasan khulu' menurut empat mazhab Sunni, menganalisis amalan penentuan pampasan dalam Mahkamah Syariah di negeri Kedah, mengenal pasti jurang antara doktrin fiqh dan praktik kehakiman dan mencadangkan pendekatan baharu atau kerangka standardisasi pampasan khulu' yang adil, seragam dan selaras dengan Maqasid Syariah. Kajian ini memperkenalkan suatu model pendekatan baharu pampasan khulu' yang bersifat integratif, sistematik, dan kontekstual, berbeza daripada kajian terdahulu yang lazimnya menumpukan kepada analisis doktrinal fiqh atau kajian kes kehakiman secara terpisah. Kebaharuan utama kajian ini terletak pada usaha membangunkan kerangka bersepadu yang menggabungkan fiqh perbandingan empat mazhab Sunni, prinsip Maqasid Syariah, serta teori diskresi kehakiman responsif dalam satu model operasional yang boleh diaplikasikan secara praktikal dalam pentadbiran Mahkamah Syariah. Selain itu, kajian ini mencadangkan beberapa parameter yang boleh dipertimbangkan dalam penentuan kadar pampasan khulu', antaranya jumlah mahar, tempoh perkahwinan, kemampuan kewangan pihak-pihak dan tahap kemudharatan yang dialami oleh isteri. Parameter tersebut dicadangkan sebagai panduan analisis bagi membantu mewujudkan pertimbangan yang lebih konsisten dalam penentuan pampasan, tanpa menjejaskan budi bicara hakim serta mengambil kira fakta dan keadaan setiap kes. Berdasarkan parameter tersebut, kajian ini turut mencadangkan suatu kerangka penilaian secara berperingkat yang bersifat fleksibel sebagai panduan dalam menentukan kadar pampasan khulu' mengikut keadaan kes. Dari sudut praktikal, kebaharuan kajian ini juga terletak pada cadangan instrumen pelaksanaan institusional, seperti garis panduan kehakiman, modul latihan hakim, dan integrasi dalam prosedur mediasi mahkamah, yang berpotensi menyokong pembentukan dasar oleh Jabatan Kehakiman Syariah Malaysia. Hal ini menjadikan model yang dicadangkan bukan sekadar kerangka teoritikal, tetapi suatu pendekatan reformasi yang realistik dan boleh dilaksanakan dalam sistem perundangan semasa. Secara keseluruhannya, kajian ini menyumbang kebaharuan dengan memperkenalkan model penentuan pampasan khulu' yang harmonis antara tradisi fiqh klasik dan keperluan pentadbiran undang-undang moden, sekali gus memperkukuh keadilan substantif, keseragaman keputusan mahkamah, dan perlindungan hak wanita dalam konteks perundangan keluarga Islam di Malaysia.

Metodologi

Kajian ini menggunakan pendekatan kualitatif deskriptif yang memfokuskan kepada analisis doktrinal fiqh dan sosio-undang bagi memahami pentadbiran pampasan khulu' di Negeri Kedah. Pendekatan kualitatif deskriptif dipilih kerana ia membolehkan penyelidik menggambarkan fenomena sosial dan undang-undang secara terperinci tanpa menilai hubungan sebab-akibat (Creswell & Creswell, 2018; Marshall & Rossman, 2016).

Metodologi kajian merangkumi beberapa komponen utama:

Analisis Doktrinal Fiqh Klasik

Kajian ini menganalisis sumber fiqh daripada empat mazhab Sunni, iaitu Hanafi, Maliki, Syafi'i dan Hanbali, dengan memberi tumpuan kepada prinsip khulu', penentuan 'iwaḍ (pampasan) serta kedudukan dan peranan pihak-pihak dalam pelaksanaan khulu' (al-Sharbīnāsī, 2002; al-Fawāz, 2006). Analisis doktrinal digunakan untuk mengenal pasti persamaan, perbezaan dan prinsip fiqh yang berkaitan dengan penentuan pampasan khulu'. Dapatan daripada analisis tersebut seterusnya menjadi asas konseptual dalam membentuk parameter penilaian pampasan yang dicadangkan dalam kajian ini.

Analisis Keputusan Mahkamah Syariah Malaysia

Data empirikal diperoleh melalui kajian dokumen kes pampasan khulu' di Mahkamah Syariah negeri Kedah. Analisis ini menilai corak budi bicara hakim, jumlah pampasan, dan faktor pertimbangan seperti kemampuan kewangan, tempoh perkahwinan, serta persefahaman pasangan (van Huis, 2019; Dorar.net, n.d.).

Temubual Separa Berstruktur dengan Pakar

Temu bual separa berstruktur dijalankan dengan pegawai berkaitan dan pensyarah dalam bidang Syariah bagi mendapatkan pandangan mengenai pertimbangan yang digunakan dalam penentuan pampasan khulu', isu yang berkaitan dengan pelaksanaannya serta cadangan penambahbaikan terhadap penentuan pampasan. Temu bual dilaksanakan berdasarkan protokol etika penyelidikan yang ditetapkan dan data dianalisis secara tematik bagi mengenal pasti tema dan pola utama yang berkaitan dengan objektif kajian (Braun & Clarke, 2006; Kvale & Brinkmann, 2015).

Analisis Sosio Perundangan

Penyelidik menilai keselarasan keputusan mahkamah dengan prinsip fiqh, Maqasid Syariah, dan implikasi polisi. Pendekatan sosio-legal membolehkan penyelidik memahami interaksi antara doktrin agama, undang-undang, dan praktik kehakiman dalam konteks masyarakat tempatan (Lasswell, 2012; Ahmed, 2019).

Kajian ini tidak bertujuan menilai hubungan sebab-akibat, tetapi memberikan gambaran menyeluruh mengenai pengaruh doktrin fiqh terhadap amalan kehakiman, jurang antara teori dan praktik, serta keperluan pendekatan baharu untuk meningkatkan keadilan dan keseragaman dalam pentadbiran pampasan khulu'.

Hasil Kajian Dan Perbincangan

Peruntukan Khulu' dalam Enakmen Undang-Undang Keluarga Islam

Khulu' sebagai mekanisme perceraian termaktub dalam Enakmen Undang-Undang Keluarga Islam Kedah Darul Aman (2008) dan pindaan 2015 serta 2024, yang menetapkan prosedur pembubaran perkahwinan, kuasa Mahkamah Syariah dalam menangani pertikaian pampasan, serta kuasa hakim mengeluarkan perintah pembubaran (Enakmen Undang-Undang Keluarga Islam Kedah, 2008). Enakmen ini mengiktiraf hak isteri untuk menamatkan perkahwinan melalui khulu' dengan syarat persetujuan pampasan, sejajar dengan prinsip Maqasid al-Shariah untuk melindungi hak dan kesejahteraan pihak yang lebih lemah (Daud, 2021; Nor Fadzlina, 2004).

Negeri lain di Malaysia turut mempunyai peruntukan serupa walaupun istilah dan prosedur berbeza. Selangor melalui Seksyen 49 Enakmen Undang-Undang Keluarga Islam menegaskan khulu'/tebus talak sebagai talak bain sughra apabila persetujuan dicapai atau mahkamah membuat perintah. Johor memperuntukkan kaedah yang setara, tetapi pelaksanaan bergantung kepada garis panduan hakim negeri masing-masing (Nasohah, 2019). Perbandingan ini menunjukkan keseragaman tujuan enakmen negeri dalam mengiktiraf khulu', namun terdapat variasi dalam prosedur dan kuasa hakim yang boleh menimbulkan ketidakkonsistenan dalam amalan kehakiman.

Statistik Kes Khulu'

Statistik rasmi Jabatan Perangkaan Malaysia menunjukkan bahawa Malaysia merekodkan 60,457 kes perceraian pada tahun 2024, dengan 47,577 daripadanya melibatkan pasangan Muslim, mewakili hampir 80% daripada keseluruhan kes. Data Jabatan Kehakiman Syariah Malaysia pula menunjukkan bahawa kes tebus talak (khulu') adalah sangat kecil iaitu sekitar 0.15% daripada jumlah perceraian Muslim, namun tetap signifikan dari sudut perundangan dan pentadbiran kehakiman. (Jabatan Perangkaan Malaysia, 2025). Kajian Mahkamah Syariah Wilayah Persekutuan menekankan bahawa faktor permohonan khulu' merangkumi ketidakpatuhan pasangan, kekerasan rumah tangga, ketidakpuasan hubungan, serta faktor sosial dan ekonomi lain (Daud et al., 2016). Ini menandakan perlunya kajian empirikal untuk memahami corak pentadbiran khulu' secara lebih mendalam.

Contoh Kes Khulu' di Malaysia

Beberapa kes penting menunjukkan variasi amalan kehakiman boleh dirumuskan dalam

Jadual 1: Kes-Kes Terpilih dan Pertimbangan Mahkamah dalam Penentuan Pampasan Khulu' ‘

Kes	Tahun	Ringkasan
Rosidah binti Hasan v. Yusmadi Said	2015	Mahkamah mentafsir pampasan RM20,000 sebagai sebahagian syarat khulu', disetujui kedua pihak (Criminallawyer-malaysia.com, 2017).
Nursuhaila Eliani Suhaimy lwn. Jimmy Shanley Norjahan	2017	Kedua pihak bersetuju pampasan RM1.00; mahkamah mengesahkan khulu'.
Azlina Mohamed Din lwn. Abdul Razak Ahmad	2008	Mahkamah menerima pampasan RM3,500; khulu' dijatuhkan dengan kesan talak bain sughra.
Zalina Mohd Yasin lwn. Andra Rahim	1997	Pampasan RM2,000 diterima; khulu' dijatuhkan dengan kesan talak bain sughra.

Sumber: Penulis et al. (2026).

Analisis ini menunjukkan variasi jumlah pampasan dan budi bicara hakim yang bergantung kepada konteks sosial, kemampuan kewangan pihak, dan tempoh perkahwinan (Daud et al., 2016; Criminallawyer.malaysia.com, 2017).

Dapatan Utama dan Perbincangan

Kepelbagaian Doktrinal dan Perundangan

Perbandingan pandangan fiqh empat mazhab Sunni, iaitu Hanafi, Maliki, Syafi'i dan Hanbali, menunjukkan terdapat perbezaan dalam beberapa aspek berkaitan penentuan pampasan khulu', termasuk asas pertimbangan dan kadar pampasan. Perbezaan tersebut memperlihatkan kepelbagaian pandangan fiqh dalam menentukan bentuk dan kadar 'iwad' yang berkaitan dengan khulu' (Daud, 2021; al-Fawāz, 2006). Dalam konteks Mahkamah Syariah Kedah, penentuan pampasan khulu' turut bergantung pada fakta dan keadaan setiap kes serta pertimbangan yang dibuat oleh mahkamah. Oleh itu, analisis terhadap kes-kes terpilih diperlukan bagi mengenal pasti corak pertimbangan yang digunakan dalam penentuan pampasan khulu' dan menilai keperluan kepada suatu kerangka panduan yang lebih tersusun.

Perbandingan Pendekatan Pampasan Khulu' Empat Mazhab boleh dirumuskan dalam

Jadual 2: Perbandingan Pandangan Empat Mazhab Sunni terhadap Penentuan Pampasan Khulu'

Aspek Analisis	Mazhab Hanafi	Mazhab Maliki	Mazhab Syafi'i	Mazhab Hanbali
Prinsip asas khulu'	Khulu' dianggap talak bain dengan pampasan	Khulu' ialah talak berasaskan persetujuan	Qaul jadid: khulu' = talak bain	Khulu' dianggap fasakh (pembatalan nikah)
Konsep pampasan (iwadh)	Pampasan boleh lebih, sama atau kurang daripada mahr	Pampasan biasanya tidak boleh melebihi mahr jika suami zalim	Boleh melebihi mahr jika dipersetujui	Pampasan biasanya sekadar mahr atau kurang
Sumber penentuan pampasan	Prinsip kontrak (akad mu'awadhah) seperti jual beli	Prinsip mengelakkan kezaliman suami	Prinsip kerelaan bersama	Prinsip keadilan dan maslahat
Had maksimum pampasan	Tiada had jelas; bergantung persetujuan	Tidak boleh lebih daripada mahr jika suami bersalah	Tiada had jika dipersetujui	Umumnya tidak wajar melebihi mahr
Peranan hakim (qadi)	Tidak perlu jika persetujuan wujud	Tidak perlu kecuali pertikaian	Tidak wajib kecuali konflik	Hakim boleh campur tangan

				jika suami enggan
Budi bicara hakim	Terhad – khulu' ialah kontrak	Digunakan bila ada unsur kezaliman	Digunakan bila berlaku pertikaian	Lebih luas – boleh memutuskan fasakh
Justifikasi pampasan	Sebagai tebusan untuk hak talak suami	Pampasan mesti adil dan tidak menindas	Pampasan sebagai ganti hak suami	Pampasan untuk menamatkan ikatan nikah
Pendekatan terhadap kezaliman suami	Pampasan tetap sah walaupun suami zalim	Pampasan boleh dikurangkan atau dibatalkan	Pampasan boleh diselaraskan	Hakim boleh fasakh tanpa pampasan
Hubungan khulu' dengan konsep kontrak	Sangat kuat – seperti akad jual beli	Moderat – kontrak tetapi berunsur keadilan	Kontrak tetapi diikat syarak	Lebih kepada pembatalan nikah

Sumber: Penulis et al. (2026).

Secara komparatif, empat mazhab muktabar menzahirkan dua orientasi utama dalam penentuan pampasan khulu': pendekatan kontraktual yang menekankan kerelaan pihak (Hanafi dan Syafi'i), serta pendekatan keadilan yang menghadkan pampasan demi mengelakkan kezaliman (Maliki dan Hanbali). Perbezaan ini turut mempengaruhi tahap intervensi hakim, di mana mazhab Hanbali memberikan ruang diskresi kehakiman paling luas, manakala mazhab Hanafi mengekalkan sifat khulu' sebagai akad persendirian.

Jurang Perundangan-Amalan

Jurang antara teks enakmen dan amalan kehakiman wujud terutama dalam menilai tuntutan selain mahr, yang kadangkala bercanggah dengan prinsip fiqh klasik. Kajian terdahulu menekankan perlunya integrasi prinsip fiqh perbandingan dalam panduan kehakiman untuk meningkatkan ketelusan dan kepastian undang-undang (Daud et al., 2016; Nor Fadzlina, 2004).

Pandangan Pakar Akademik dan Hakim Syariah

Pakar Akademik menekankan bahawa khulu' harus memenuhi semangat Maqasid al-Shariah, termasuk keadilan, kesejahteraan, dan perlindungan hak pihak lemah (Temubual Saad Gomaa Zaghloul, 2026). Pandangan dari Pegawai Syariah bersetuju tentang perlunya keperluan penggubalan dan pemantapan garis panduan berkaitan pemberian pampasan khuluk dalam kerangka Mahkamah Syariah. Pelaksanaan garis panduan ini wajar dianalisis secara normatif dan fungsional berasaskan prinsip maqasid al-shariah, keadilan prosedural dan kepastian undang-undang. Khuluk pada dasarnya merupakan mekanisme pembubaran perkahwinan atas inisiatif isteri dengan pemberian pampasan kepada suami sebagai balasan pelepasan hak perkahwinan. Walau bagaimanapun, ketiadaan parameter yang jelas dalam menentukan kadar dan bentuk pampasan berpotensi menimbulkan ketidakseimbangan kemampuan khususnya

dalam konteks sosioekonomi yang tidak seimbang antara pihak-pihak yang berurusan di mahkamah syariah (temubual Muhd Taufiq A. Rashid, 2026).

Implikasi terhadap Polisi dan Reformasi Fatwa

Gabungan doktrin fiqh dan amalan kehakiman perlu diperkukuh melalui polisi mahkamah, panduan fatwa, dan pendidikan hakim dalam fiqh keluarga Islam moden (Daud, 2021; Nor Fadzlina, 2004). Pendekatan ini diharapkan dapat membangunkan kerangka standardisasi yang adil, konsisten, dan selaras dengan prinsip Maqasid Syariah.

Jadual Perbandingan Peruntukan Khulu' Negeri

Perbandingan Peruntukan Khulu' Negeri boleh dirumuskan dalam Jadual 3:

Jadual 3: Perbandingan Peruntukan Khulu' Negeri

Negeri	Enakmen Keluarga Islam	Seksyen / Huraian Khulu'
Kedah	Enakmen Undang-Undang Keluarga Islam (2008)	Seksyen 49 secara khusus menyatakan "Perceraian by khul' or cerai tebus talak" selaras dengan amalan fiqh dan undang-undang keluarga Islam.
		Kaedah-Kaedah Hakam Kedah 2018 menjelaskan cara kes khulu' diuruskan dalam praktik hakam termasuk sighah khul' (lafaz ijab dan qabul antara suami/isiti atau wakil hakam) serta penetapan jumlah pampasan atau harta yang dipersetujui oleh pihak (Kaedah 17, Kaedah-Kaedah Hakam Kedah Darul Aman 2018).
Selangor	Enakmen Undang-Undang Keluarga Islam (Negeri Selangor) 2003	Seksyen 49 Enakmen Undang-Undang Keluarga Islam (Negeri Selangor) 2003 memperuntukkan <i>khulu'</i> atau perceraian cerai tebus talak sebagai satu bentuk perceraian yang sah apabila persetujuan pampasan dicapai antara suami dan isteri, dan mahkamah Syariah mengarahkan talak bain sughra berlaku serta merekodkannya secara rasmi di papan pendaftaran.
Johor	Enakmen Undang-Undang Keluarga Islam (Negeri Johor) 2003 (No. 17 Tahun 2003)	Enakmen tersebut mentakrifkan <i>khulu'</i> sebagai perceraian melalui bayaran tebus talak. Takrifan ini memperlihatkan pengiktirafan <i>khulu'</i> dalam kerangka perundangan keluarga Islam di Johor, manakala tatacara berkaitan perceraian adalah tertakluk kepada peruntukan yang dinyatakan dalam enakmen tersebut.

		terma “khulu” didefinisikan dalam Kaedah-Kaedah Hakam Johor (2022) sebagai perceraian antara suami dan isteri dengan pembayaran tebus talak kepada suami, menunjukkan pengakuan terhadap mekanisme ini dalam kerangka perundangan keluarga Islam Johor
--	--	---

Sumber: Penulis et al. (2026).

Rumusan Dapatan

Secara keseluruhannya, analisis fiqh, perundangan dan kes-kes terpilih menunjukkan bahawa penentuan pampasan khulu ‘melibatkan beberapa pertimbangan yang berbeza, termasuk prinsip fiqh, bentuk dan kadar ‘iwaḍ serta fakta dan keadaan setiap kes. Dapatan ini menunjukkan keperluan untuk mengenal pasti parameter yang lebih tersusun bagi membantu proses penentuan pampasan khulu ‘. Berdasarkan dapatan tersebut, satu model penentuan pampasan khulu ‘dicadangkan dalam bahagian seterusnya sebagai kerangka panduan yang fleksibel tanpa menjejaskan budi bicara hakim.

Model Pendekatan Baharu Pampasan Khulu’

Justifikasi Keperluan Model

Dapatan kajian menunjukkan bahawa pentadbiran pampasan khulu’ di Negeri Kedah masih bergantung secara signifikan kepada budi bicara hakim tanpa kewujudan garis panduan standard yang jelas dan berparameter. Keadaan ini mengakibatkan variasi keputusan yang ketara antara kes, seterusnya menimbulkan ketidakpastian undang-undang serta risiko ketidakadilan terhadap pihak isteri, khususnya golongan berpendapatan rendah. Walaupun enakmen undang-undang keluarga Islam menyediakan kerangka prosedural bagi pelaksanaan khulu’, peruntukan tersebut tidak memperincikan parameter substantif yang boleh dijadikan rujukan dalam menentukan jumlah pampasan secara konsisten.

Pada masa yang sama, analisis fiqh perbandingan menunjukkan bahawa empat mazhab muktabar menawarkan kepelbagaian pendekatan yang kaya dan fleksibel dalam penentuan pampasan khulu’. Namun demikian, prinsip-prinsip tersebut belum dimanfaatkan secara sistematik dalam amalan kehakiman semasa. Oleh itu, terdapat keperluan mendesak untuk membangunkan suatu model bersepadu yang mampu mengharmonikan doktrin fiqh klasik, prinsip Maqasid Syariah, serta realiti pentadbiran mahkamah moden bagi meningkatkan keadilan substantif dan kepastian hukum.

Asas Teoretikal Model

Model pendekatan baharu pampasan khulu’ ini dibangunkan berasaskan tiga kerangka teori utama yang saling melengkapi. Pertama, teori fiqh perbandingan yang mengintegrasikan prinsip fleksibiliti pampasan sebagaimana ditekankan oleh mazhab Hanafi dan Syafi’i, serta prinsip keadilan substantif yang menjadi teras pendekatan mazhab Maliki dan Hanbali. Kedua, teori Maqasid Syariah yang menegaskan objektif utama hukum Islam, khususnya keadilan, kemaslahatan, dan perlindungan hak pihak yang lemah dalam institusi kekeluargaan. Ketiga,

teori diskresi kehakiman responsif yang menekankan penggunaan budi bicara hakim secara berstruktur, berparameter, dan berpanduan prinsip keadilan substantif bagi mengelakkan keputusan yang bersifat arbitrari.

Komponen Utama Model

Model yang dicadangkan mengandungi empat komponen yang saling berkaitan. Komponen pertama ialah asas normatif, yang menggabungkan prinsip fiqh daripada empat mazhab Sunni dengan nilai Maqasid Syariah sebagai asas pertimbangan dalam penentuan pampasan khulu'. Komponen kedua ialah parameter penilaian, yang merangkumi faktor-faktor yang boleh dipertimbangkan, seperti jumlah mahar, tempoh perkahwinan, kemampuan kewangan pihak-pihak serta keadaan dan tahap kemudharatan yang berkaitan dengan permohonan khulu'. Komponen ketiga ialah mekanisme pertimbangan kehakiman, yang menyediakan kerangka penilaian secara berperingkat dan fleksibel bagi membantu hakim menentukan kadar pampasan berdasarkan fakta dan keadaan setiap kes. Komponen keempat ialah cadangan pelaksanaan, yang merangkumi pembangunan panduan praktikal, pengukuhan kefahaman dalam kalangan pengamal undang-undang Syariah serta penambahbaikan amalan berkaitan penentuan pampasan khulu'. Keempat-empat komponen ini membentuk suatu kerangka yang fleksibel dan boleh disesuaikan dengan keperluan setiap kes tanpa menjejaskan budi bicara kehakiman.

Struktur Kerangka Model

Model ini beroperasi melalui suatu kerangka proses tiga tahap yang sistematik. Pada tahap pertama, hakim menjalankan penilaian normatif dengan menentukan asas fiqh yang relevan berdasarkan sifat konflik rumah tangga dan peranan kesalahan pihak. Pada tahap kedua, hakim melaksanakan penilaian empirik dengan menilai parameter objektif seperti jumlah mahr, tempoh perkahwinan, kemampuan kewangan pihak, serta tahap kemudharatan yang dialami. Pada tahap ketiga, hakim menentukan jumlah pampasan berdasarkan skala berperingkat, sama ada pada kadar rendah, sederhana, atau tinggi, bergantung kepada prinsip keadilan kes dan keseimbangan hak kedua-dua pihak.

Mekanisme Operasi Model dalam Mahkamah

Dari sudut pelaksanaan praktikal, model ini boleh dioperasikan melalui beberapa mekanisme institusi. Antaranya termasuk pembangunan garis panduan standardisasi pampasan khulu' bagi kegunaan mahkamah Syariah, penggubalan modul latihan khusus kepada hakim mengenai fiqh perbandingan dan diskresi kehakiman responsif, integrasi model dalam prosedur mediasi dan sulh mahkamah, serta penyelarasan penggunaannya dalam pengeluaran fatwa negeri berkaitan khulu'.

Implikasi Model terhadap Reformasi Undang-Undang

Pelaksanaan model ini dijangka memberi impak signifikan terhadap reformasi undang-undang keluarga Islam. Antaranya ialah peningkatan keseragaman keputusan mahkamah, pengurangan ketidakpastian undang-undang, pengukuhan kesaksamaan gender dalam pentadbiran khulu', serta pengharmonian antara doktrin fiqh klasik dengan realiti sosial kontemporari. Selain itu, model ini berpotensi menjadi asas kepada pembangunan garis panduan nasional serta penambahbaikan peruntukan enakmen keluarga Islam melalui penyelarasan dasar oleh Jabatan Kehakiman Syariah Malaysia.

Kesimpulan

Kajian ini menunjukkan bahawa *khulu* 'merupakan salah satu mekanisme perceraian dalam undang-undang keluarga Islam di Malaysia yang melibatkan pertimbangan fiqh, peruntukan perundangan serta fakta dan keadaan setiap kes. Analisis terhadap pandangan empat mazhab Sunni, peruntukan undang-undang yang berkaitan dan kes-kes terpilih menunjukkan bahawa terdapat perbezaan dalam aspek pertimbangan dan penentuan pampasan *khulu* '. Dapatan ini menunjukkan keperluan kepada suatu kerangka penilaian yang lebih tersusun dan fleksibel bagi membantu proses penentuan pampasan tanpa menjejaskan budi bicara kehakiman.

Berdasarkan dapatan tersebut, kajian ini mencadangkan suatu model penentuan pampasan *khulu* 'yang mengintegrasikan prinsip fiqh perbandingan, nilai Maqasid Syariah dan pertimbangan kehakiman. Model tersebut merangkumi empat komponen utama, iaitu asas normatif, parameter penilaian, mekanisme pertimbangan kehakiman dan cadangan pelaksanaan. Kerangka ini dicadangkan sebagai panduan analisis bagi menyokong pertimbangan yang lebih tersusun dalam penentuan pampasan *khulu* ', dengan kadar pampasan ditentukan berdasarkan fakta dan keadaan setiap kes. Walau bagaimanapun, keberkesanan model ini memerlukan penelitian dan pengujian lanjut melalui kajian empirikal serta penilaian pihak berkepentingan sebelum dipertimbangkan untuk penerapan yang lebih luas dalam pentadbiran undang-undang keluarga Islam di Malaysia.

Dapatan kajian menunjukkan beberapa penemuan utama yang signifikan dari sudut doktrin fiqh, amalan kehakiman, serta keperluan reformasi pentadbiran *khulu*'.

Perbandingan prinsip fiqh empat mazhab menunjukkan wujud kepelbagaian pendekatan dalam penentuan pampasan *khulu*', khususnya berkaitan had jumlah pampasan, kedudukan mahr, tahap kuasa budi bicara hakim, serta prosedur pelaksanaan *khulu*'. Mazhab Hanafi dan Syafi'i umumnya memberikan fleksibiliti dalam jumlah pampasan, manakala mazhab Maliki dan Hanbali lebih menekankan prinsip keadilan substantif serta unsur kesalahan pihak dalam menentukan kadar pampasan. Kepelbagaian ini mencerminkan keluasan ijtihad fiqh yang berpotensi dimanfaatkan dalam konteks pentadbiran kehakiman moden.

Amalan Mahkamah Syariah di Kedah memperlihatkan bahawa penentuan pampasan *khulu*' banyak bergantung kepada budi bicara hakim yang berasaskan fakta kes, termasuk tempoh perkahwinan, kemampuan kewangan pihak, tahap konflik rumah tangga, serta persefahaman pasangan. Walau bagaimanapun, ketiadaan garis panduan standard menyebabkan variasi keputusan yang ketara, dan dalam beberapa keadaan, pertimbangan kehakiman didapati tidak selaras sepenuhnya dengan prinsip fiqh klasik.

Dari sudut doktrin maqasid al-shariah, penetapan jumlah yang tidak sepadan dengan kemampuan isteri berpotensi bercanggah dengan objektif memelihara maruah, jiwa (*hifz al-nafs*) dan kesejahteraan (*maslahah*) pihak-pihak. Jika pampasan menjadi terlalu membebankan, isteri mungkin terperangkap dalam perkahwinan yang menimbulkan tekanan psikologi, penderaan emosi atau ketidakharmonian serius, sekali gus menimbulkan kemudaratan yang berterusan.

Justeru, hakim sebagai pentafsir dan pelaksana undang-undang bukan sahaja menjalankan fungsi teknikal mentaksir pampasan, tetapi memikul tanggungjawab etika dan maqasidi untuk memastikan bahawa jumlah yang ditetapkan tidak menafikan hak substantif isteri terhadap

pembubaran perkahwinan. Selain itu, dari perspektif teori akses kepada keadilan, jumlah pampasan yang tinggi tanpa mengambil kira realiti sosioekonomi isteri boleh mewujudkan ketidakseimbangan struktur dalam sistem kehakiman Syariah. Ia berpotensi mengekalkan hierarki kuasa dalam perkahwinan dan menginstitusikan tekanan ekonomi sebagai alat tawar-menawar. Dalam keadaan sedemikian, khuluk mungkin hanya dapat dinikmati oleh golongan yang berkemampuan, manakala golongan berpendapatan rendah terpaksa terus berada dalam hubungan yang tidak lestari. Implikasi ini memberi kesan jangka panjang terhadap legitimasi institusi Mahkamah Syariah kerana persepsi keadilan tidak hanya diukur melalui kesahihan prosedur, tetapi juga melalui kesaksamaan hasil. Oleh itu, penetapan jumlah pampasan dalam situasi ketidakmampuan isteri menuntut pendekatan kehakiman yang progresif, berimbang dan sensitif terhadap konteks sosioekonomi, agar khuluk kekal sebagai instrumen keadilan yang selari dengan roh dan falsafah Syariah.

Pandangan pakar akademik dan hakim Syariah secara konsisten menegaskan keperluan kepada satu kerangka penentuan pampasan yang lebih sistematik dan berparameter. Penekanan diberikan kepada harmonisasi fiqh perbandingan, penerapan prinsip Maqasid Syariah, serta pembentukan garis panduan standardisasi bagi memastikan keadilan substantif, kesaksamaan gender, dan kepastian undang-undang. Keperluan ini turut disokong oleh perspektif institusi kehakiman seperti Jabatan Kehakiman Syariah Malaysia yang menekankan kepentingan keseragaman amalan kehakiman.

Analisis kes khulu' di Malaysia menunjukkan variasi kadar pampasan yang sangat ketara antara kes, yang mencerminkan pengaruh kuat faktor kontekstual seperti kedudukan sosioekonomi, tahap kemudaran rumah tangga, dan kemampuan kewangan pihak. Keadaan ini menunjukkan bahawa penentuan pampasan dalam praktik sering dipengaruhi oleh realiti sosial dan pertimbangan pragmatik, bukan semata-mata berdasarkan prinsip doktrinal fiqh.

Cadangan Praktikal dan Polisi

Berdasarkan dapatan tersebut, kajian mengemukakan beberapa cadangan strategik bagi memperkukuh pentadbiran pampasan khulu'

Pembangunan Garis Panduan Nasional

Satu garis panduan bersepadu perlu dibangunkan bagi menyeragamkan penentuan pampasan khulu' berasaskan fiqh perbandingan dan prinsip Maqasid Syariah, dengan menyediakan parameter objektif yang jelas kepada hakim.

Latihan dan Pembangunan Kapasiti Kehakiman

Program latihan berterusan perlu diperluas bagi meningkatkan kompetensi hakim Syariah dalam fiqh perbandingan, pendekatan adjudikasi responsif jantina, serta penggunaan kaedah mediasi yang adil dan berkesan.

Penambahbaikan Undang-Undang Keluarga Islam

Enakmen keluarga Islam negeri disarankan untuk diperkemas dengan memperjelas parameter penentuan pampasan dan skop budi bicara mahkamah bagi mengurangkan ketidakseragaman keputusan.

Pengukuhan Kajian Empirikal Berterusan

Kajian lanjutan perlu dijalankan secara berkala untuk menilai kesan standardisasi pampasan, termasuk analisis trend kes mahkamah, perbandingan dengan amalan negara lain, serta implikasi sosial terhadap wanita pasca perceraian.

Integrasi Doktrin dan Amalan Kehakiman

Usaha harmonisasi antara prinsip fiqh klasik, objektif Maqasid Syariah, dan pengalaman praktikal hakim perlu diperkukuh bagi membentuk model pentadbiran pampasan khulu' yang lebih adil, konsisten, dan responsif terhadap realiti semasa.

Secara keseluruhannya, pentadbiran khulu' di Malaysia memerlukan suatu pendekatan yang lebih sistematik dan bersepadu bagi menyatukan kekayaan doktrin fiqh dengan keperluan praktik kehakiman moden. Pendekatan sedemikian berpotensi meningkatkan keadilan substantif, memperkukuh kesaksamaan gender, serta mewujudkan kepastian undang-undang yang lebih tinggi, sekali gus menyokong reformasi progresif undang-undang keluarga Islam yang selaras dengan dinamika sosial kontemporari.

Penghargaan:	Penulis merakamkan setinggi-tinggi penghargaan kepada Universiti Islam Antarabangsa Sultan Abdul Halim Mu'adzam Shah (UniSHAMS) atas sokongan dan kemudahan yang diberikan sepanjang kajian ini dijalankan.
Penyataan Pembiayaan:	Kajian ini tidak menerima sebarang pembiayaan.
Pernyataan Konflik Kepentingan:	Penulis mengisytiharkan bahawa tiada konflik kepentingan berkaitan penerbitan kertas kerja ini. Semua penulis telah menyumbang kepada kajian ini dan telah meluluskan versi akhir manuskrip untuk penyerahan kepada International Journal of Law, Government and Communication (IJLGC).
Pernyataan Etika:	Kajian ini tidak melibatkan sebarang responden manusia, haiwan, atau data sensitif yang memerlukan kelulusan etika. Penulis mengesahkan bahawa penyelidikan ini telah dijalankan selaras dengan prinsip integriti akademik dan piawaian etika penerbitan yang diterima umum.
Pernyataan Sumbangan Penulis:	Semua penulis telah menyumbang secara signifikan terhadap pembangunan manuskrip ini. [Mohd Azhar Bin Abdullah, Saad Gomaa Gomaa Zaghoul dan Muhd Taufiq A. Rashid] bertanggungjawab terhadap pengkonsepkan, metodologi dan penyeliaan keseluruhan kajian. [Nurul A'la Sulaiman] mengendalikan pengumpulan data, analisis serta tafsiran dapatan kajian. [Nur Sarah Tajul Urus dan Mohamad Ridhaudin Saleh] menyumbang kepada sorotan literatur, penyediaan draf, dan semakan kritikal manuskrip. Semua penulis telah membaca dan meluluskan versi akhir manuskrip sebelum penyerahan.

Rujukan

- ‘Abd Allah Mustafa al-Fawaz. (2006). Takhsis al-‘Am bi Khabar al-Wahid wa al-Qiyas: Dirasah fi Usul al-Fiqh. Mu’tah University Faculties of Shariah.
- Ahmed, S. (2019). Socio-legal research in Islamic family law: Methodological perspectives. Kuala Lumpur: University Press.
- Alhabshi, S. O. (2010). Islamic family law in Malaysia: Theory and practice. Kuala Lumpur: Ilmiah Publishers.
- al-Sharanbasiyy, R. ‘A. al-S. (2002). Ahkam al-Mirath Bayna al-Shari‘ah Wa al-Qanun. Mansha’at al-Ma‘arif.
- Braun, V., & Clarke, V. (2006). Using thematic analysis in psychology. *Qualitative Research in Psychology*, 3(2), 77–101. <https://doi.org/10.1191/1478088706qp063oa>
- Creswell, J. W., & Creswell, J. D. (2018). Reka bentuk kajian: Qualitative, quantitative, and mixed methods approach (5th ed.). Sage Publications.
- CriminallawyerMalaysia.com. (2017). Apa itu khuluk (tebus talak). Diperoleh daripada <https://www.criminallawyerMalaysia.com/2017/04/apa-itu-khuluk-tebus-talak.html><https://www.criminallawyerMalaysia.com/2017/04/apa-itu-khuluk-tebus-talak.html>
- Daud, F. K. (2021). Khulu’ and talak, is it same? Philosophical comparative study of women’s divorce rights in fiqh and positive law. *Al-Hakam: The Indonesian Journal of Islamic Family Law and Gender Issues*, 1(1). <https://doi.org/10.35896/alhakam.v1i1.175>
- Daud, M. N., Ismail, A. M., Abd Ghani, A. R., & Kasim, A. Y. (2016). Analisis kes-kes khuluk di Mahkamah Rendah Syariah Wilayah Persekutuan Kuala Lumpur. *Perspektif: Jurnal Sains Sosial dan Kemanusiaan*, 8(2), 97–108. <https://ejournal.upsi.edu.my/index.php/PERS/article/view/1745>
- Jabatan Perangkaan Malaysia. (2025). Marriage, Divorce and Rujuk Statistics, Malaysia, 2025. DOSM.
- Dorar.net. (n.d.). Section 2: The time of Khul’ and the compensation of Khul’. Diperoleh daripada Dorar.net.
- Enakmen Undang-Undang Keluarga Islam (Negeri Pulau Pinang) 2004 (Malaysia).
- Enakmen Undang-Undang Keluarga Islam (Kedah Darul Aman) 2008
- Jabatan Kehakiman Syariah Malaysia (JKSM). (2025). Soalan Lazim: Perceraian – Mahkamah Syariah. Diperoleh daripada <https://www.jksm.gov.my/soalan-lazim/>
- Johor Enakmen Undang-Undang Keluarga Islam, (as cited in Nasohah, Z. (2019). Perceraian secara khulu’: Peruntukan serta pelaksanaannya menurut enakmen ... *Jurnal Syariah*, 8(2), 123–138.
- Johor Enakmen Undang-Undang Keluarga Islam, (as cited in Nasohah, Z., 2019).
- Kvale, S., & Brinkmann, S. (2015). *InterViews: Learning the craft of qualitative research interviewing* (3rd ed.). Sage Publications.
- Lasswell, H. D. (2012). *The policy sciences: Recent developments in scope and method*. Transaction Publishers.
- Nor Fadzlina. (2004). Right of Women to Obtain Divorce under Shari’ah and Islamic family law of Malaysia with special reference to ta’liq and khulu’. (Working paper). Kuala Lumpur: University of Malaya.
- Pejabat Mufti Wilayah Persekutuan. (2019, December 12). Al Kafi li al Fatawi #1477: Adakah khulu’ (tebus talak) mengurangkan bilangan talak?
- Selangor Enakmen Undang-Undang Keluarga Islam, sek. 49.

- Van Huis, M. (2019). *Women and family law in Malaysia: A socio-legal perspective*. Kuala Lumpur: University of Malaya Press.
- Van Huis, S. C. (2019). *Khul'over the longue durée: The decline of traditional fiqh-based divorce mechanisms in Indonesian legal practice*. **Islamic Law and Society*, 26*(1–2).
- World Bank. (2025). *Gender Law Review: Family Law Trends and Women's Rights*. World Bank Publications.
- Temubual Dr Saad Gomaa Gomaa Zaghloul, Pensyarah Kanan, Kulliyyah Syariah dan Undang-Undang, Universiti Islam Antarabangsa Sultan Abdul Halim Mu'adzam Shah (UniSHAMS), Kuala Ketil, Kedah Darul Aman pada 10 Februari 2026 jam 4.00 petang secara bersemuka.
- Temubual Tuan Muhd Taufiq Bin A Razak @ A Rashid, Pegawai Syariah, Jabatan Kehakiman Syariah Negeri Kedah pada 15 Februari 2026 jam 11.00 pagi secara atas talian.